

KÖNYVISMERTETŐ

H. KÉRDŐ KATALIN – SCHWEITZER FERENC (szerk.) 2010:

Aquincum: ókori táj – ókori város.

MTA FKI, Budapest, 174 p.

MAJDÁNNÉ MOHOS MÁRIA¹

Rendhagyó kötetet tart a kezében az olvasó H. Kérdő Katalin és Schweitzer Ferenc szerkesztésében, amelyben a természetföldrajz, azon belül főként a geomorfológia művelői és régészek kutatási eredményei jelentek meg Aquincumra vonatkozóan.

A kötet céljaként a szerkesztők a régészeti feltáró munkákat támogató geomorfológiai-öskörnyezeti vizsgálatokat fogalmazták meg a két tudományterülettel foglalkozók együttműködésére alapozva. Számos olyan kérdésre keresték a választ, amelyek mintaként szolgálhatnak további hasonló kutatások során:

- Milyen településkörnyezeti adottságok tették lehetővé Aquincum kialakulását?
- Milyen telepítő tényezők segítették a város kialakulását, terjeszkedését?
- Hogyan befolyásolták az állandóan változó Duna menti területek Aquincum épülését?
- Milyen természeti események, katasztrófák hatottak a település életére?

A kutatás során vizsgálták az ősföldrajzi és ősvízrajzi viszonyokat, a Duna mindenkori vízjárását, az árvizek magasságát, a belvizeket, a szél munkáját, a környezethasználat jellegzetességeit, valamint a nagyszámú, különböző hőfokú karsztforrás működését és használatát. A vizsgálatok dominánsan a Duna jobb partján folytak, de a bal parti védelmi egységek, Transaquincum és Contra Aquincum miatt szükséges volt a folyó mederváltozásaival, oldalazó eróziójával, a meanderek kialakulásával és a zátonyképződéssel is foglalkozni. Ezek a folyamatok kedvezően befolyásolták a jobb parti területek használatát, mivel ott a fentiek miatt alacsonyabb árvizek alakultak ki.

A régészeti kutatásokban alapvetően az 1969 után folyó munkák eredményeit hasznosították, de figyelembe vették a korábbi régész-generációk eredményeit is. Különleges problémát jelentett a geodéziai szintadatok ábrázolása és a rájuk való hivatkozás, mivel a régészetben az Adriai-tenger, a geográfiában a Balti-tenger szintjétől mérik az abszolút magasságot, ezért a kötet végén külön konkordancia táblázatot helyeztek el. Jelentős mértékben támaszkodtak a kötet szerzői korábbi térképekre, illetve történetírók munkáira is.

¹ PTE TTK Földrajzi Intézet

Aquincum fejlődésében több fontos tényező játszott szerepet: a Duna jobb partján futó tradicionális útvonal, a folyó ezen szakaszán a kedvező átkelési lehetőség, a II/a terasz árvízmentes térszíne, valamint az is, hogy a római kor az utána következő időszaknál szárazabb volt, ez a „római kori éghajlati optimum”. A természeti tényezők mellett a birodalmi kül- és belpolitika, az egyes császárok Aquincummal való kapcsolata befolyásolta a település kialakulását és szerepének változását a Római Birodalomban és Pannonia provinciában.

Aquincum virágkorát a 2-3. században élte, de a mai Budapest budai oldalának római megszállása Claudius császár uralkodása alatt (41-54) következett be. Az első katonai tábornok a budai Várhegy és a Duna közötti területen, a későbbi Vízivárosban hozták létre. Vespasianus császár uralkodása alatt (69-79), a dunai limes megerősítésére lovascsapat-tábornok alakították ki az előző területtől északra. Legió először a 80-as években tartózkodott Aquincumban a megerősödött szarmata-jazigok és dákok ellen. Ez a Legio II. Adiutrix volt, amely 89-től állomásozott itt germániai és britanniai bevetése után. Aquincum állandó székhelye lett Pannonia Inferiornak, miután Pannonia provinciát (az 1-2. század fordulóján) Traianus uralkodása alatt kettéosztották (Pannonia Superior székhelye Carnuntum volt). Állandó helyőrsége lett a Legio II. Adiutrix, és praetori rangú helytartója működött 106-tól. Ettől az időtől kezdődött meg a több részből álló település gyors fejlődése, a Castra Legionis körül kialakult a Canabae, tőlük északra 1,5-2 kilométerre pedig a polgárváros. Az Óbudai szigeten felépült a helytartói palota, vele szemben a provincia közigazgatását szolgáló reprezentációs negyed. Traianus (98-117) császársága idején a korábbi iparos és kereskedőtelep erőteljes fejlődésnek indult.

Aquincum municípium rangra emelkedett Hadrianus császár (117-138) uralkodása alatt. A Polgárváros gazdasági szempontból tovább gyarapodott, élénk kereskedelmet folytatott Itáliával és a nyugati provinciákkal. A jelentős számú katona és polgár kiszolgálása a helyi ipar fejlődését is ösztönözte, fazekasműhelyek, téglavető- és égetők maradványai kerültek elő az ásások során, kialakult a térség sajátos terméke, a terra sigillata. Tovább folytatódtak a közcélú építkezések, felépült a katonavárosi és a polgárvárosi amfiteátrum, valamint a vízvezeték. A 167-180 között zajló markomann háborúk megakasztották Aquincum fejlődését, ami később Septimus Severus (193-211) uralkodása alatt folytatódott. Mivel a császár a pannóniai csapatok támogatásával szerezte meg a hatalmat, és előtte itt volt helytartó, a provincia és a főváros jelentősége az ő uralkodása alatt megerősödött. Mindkét tartományi székhely megkapta 194-ben a colonia rangot, amely nem csak a municípiumra, hanem a cannabae-ra is kiterjedt.

A III. század elején a virágzás tovább folytatódott, 202-ben a parthus háborúból visszatérő, Pannonián is átvonuló császárt és a II. Legio Adiutrixot Aquincumban köszöntötték. A következő békés időszakban Pannonia Superior jelentősége megnőtt, amikor a két provincia határát Caracalla nyugat felé tolta, Bri-

getio és az I. Legio Adiutrix valamint a segédcsoportok is Alsó-Pannoniához tartoztak. A provincia helytartói ettől kezdve consularis rangot viseltek. Ennek következménye Aquincumban a helytartói palota és a hivatali negyed átépítése.

A 230-as évektől zajló sorozatos háborúk, és a gyorsan változó katonacsoportok nem kedveztek a város fejlődésének. 260-ban nagy barbár – germán – pusztítás érte, mely után az Óbudai-szigeten lévő helytartói palotát feladták. Diocletianus közigazgatási reformja következtében Pannoniát négy részre osztották, Aquincum a 296-ban kialakított Valeria és katonai parancsnok (dux) székhelye is. Balparti építkezések indultak a dunai germánok és a szarmaták miatt: a korábban már meglévő, a Castra Legionist híddal összekötő Transaquincumtól délre létrehozták Contra Aquincumot. A 300-as években új erőd építése Nagy Constantinus (306-337) uralkodása, majd Valentinianus (364-375) alatt. A következő évtizedekben erősödő barbár támadások hatása végül a polgári lakosság elmeneküléséhez vezetett, és a 433-as év a római uralom végét jelentette Pannoniában.

A kötet egyes fejezeteiből részletesen megismerhetjük a város környezetének földtani felépítését, domborzatának fejlődését, a régészeti feltárások során megfigyelt ókori felszíni formákat, a természeti kincsek korabeli hasznosítását, valamint az Aquincumban és környékén végzett természetátalakító munkákat. Jelentős figyelmet fordítottak a szerzők a római kori úthálózat, a Polgárvárost Trancaquincummal összekötő híd, valamint a Duna partvédő műveinek vizsgálatára. Érdekes folyamatot mutatnak be a szerzők az Óbudai-sziget vonatkozásában: az Aranyhegyi-patak alsó mederszakaszának felhasználásával a római korban mesterséges csatornát alakítottak ki, melynek segítségével szigetet hoztak létre – Kis-sziget –, és ezen a szigeten építették fel a helytartói palotát. A szerzők szerint a mesterséges csatornának a palotában keletkezett szennyvíz elvezetésében is fontos szerepe volt. Különösen érdekes a város római kori ökoszisztéma rekonstrukciója, amelyben azt a hét környezettípust tekinthetjük át, amely a város kialakulásában és környezetében fontos volt.

Kiemelkedő jelentőségűek és minőségűek a kötet ábrái a földtani szelvényektől a geomorfológiai térképekig (Schweitzer F., Juhász Á., Scheuer Gy., Balogh J. munkái) a településkörnyezeti térképtől az ókori és mai településszerkezetet bemutató térképig (H. Kérdő K., Zsidi P., Kovács A. Vándor A.-né szerkesztésében). A korszakba való beilleszkedést segítik a kiváló rekonstrukciók a helytartói palotáról, az aquincumi szentélykörzetről, tégláégető kemencéről. A gazdag képanyag betekintést nyújt a régészeti kutatások folyamatába és leletanyagába.

Zárásként, az Epilógusban vetik fel a szerzők a Kárpát-medence vonatkozásában különösen érdekes kérdést: volt-e fokgazdálkodás a római korban? Bár ókori szerzők munkáiban sok utalás olvasható a természetes vizekben és a mesterségesen létrehozott halastavakban való halászatra, valamint a régészeti leletek között a Vízivárosban és Aquincumban előkerült halcsontok és horgok bizo-

nyítják ennek jelentőségét, az eddigi kutatások nem bizonyítják, de nem is zárják ki a fokgazdálkodás lehetőségét.

Az összesen 174 oldal terjedelmű, 47 ábrát és 65 képet tartalmazó kötet az 1999-2009 között az OTKA támogatásával végzett kutatás eredményeit mutatja be az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete és a BTM Aquincumi Múzeuma részvételével. A tíz szerző munkája az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének Elmélet – Módszer – Gyakorlat sorozata 66. köteteként látott napvilágot Budapesten, 2010-ben.

Külön öröm, hogy a kötet egyik szerkesztője, több fejezetének és ábrájának szerzője Schweitzer Ferenc kollégánk, aki létrehozta a pécsi geomorfológiai iskolát. A szerzők- ábrászerkesztők között két tanítványunk-kollégánk, Viczián István és Szeberényi József nevét is olvashatjuk, akik a pécsi egyetem padjaiban ismerkedtek meg a földrajztudománnyal, és mesterük példáját követve kötelezték el magukat a geomorfológia irányába.